

ՋԵՌԱԳԻՐ ՇԱՐԱԿՆՈՑՆԵՐԸ

ԵՒ ԱՆՈՆՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

(Շար. տե'ս «Բազմավեպ», 1969, p. 11-12, էջ 305)

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ

Կամոն՝ Տապառախիմ, Վարդավաթիմ,
Շողակաթիմ, Վերափոխման, Խաչի:

Ներկայ կանոններու ամբողջ խումբը,
հին շարականներով օժտուած կանոններ
են ընդհանրապէս, վերադրուած Ս. Սա-
հակի, Մովսէս Խորենացիի կամ Յովհան
Մանգակունիի: Պիտի անդրադառնանք մի-
այն վարդավաթի եւ վերափոխման կա-
նոններու մասին:

Ներկայիս՝ մեր շարահնոցը ունի երեք
ամբողջական կանոններ թէ՛ վարդավաթի
եւ թէ՛ վերափոխման տօներուն, ու դրա-
ւոր դանազան աւանդութիւններու համա-
ձայն՝ այս զոյգ տօներու երկրորդ եւ եր-
րորդ օրուան կանոնները կ'ընծայուին
Ներսէս Շնորհալիի. սակայն, այս նոյն
եղբարկացութեան չէ կարելի յանգիլ՝ եթէ
նկատելու ըլլանք ձեռագիր շարահնոցնե-
րը եւ տօնացոյցները: Մեր մատուցողա-
րանի 1287ի տօնացոյցը, ուր ամենեւին
չեն նշանակուած Շնորհալիի ու Լամբրո-
նացիի շարականները, վերափոխման տօ-
նին համար կը գրէ. «Կիրակէ աւր փո-
խումն Աստուածածնին եւ է յաւոտտոսի
Ժե. աւուրան Գ. իս տաւեալ», զկնի Գ.
աւուր տաւեալ՝ Դ. ապաշխարութեան
հարց ասա. ԶԳ. Փառաւորեալ» եւայլն:
Նոյն տօնացոյցը վարդավաթի համար կը
գրէ. «Ութերորդ կիրակէ վարդավաթ է,
զիւր շարականն ասա. Բ. Ն. Արթաշատու եւ

Խորենայ» եւայլն: Արդ եթէ Ներսէս Շը-
նորհալիի են թէ՛ վերափոխման եւ թէ՛
վարդավաթի տօներու երկրորդ եւ եր-
րորդ օրերու կանոնները, ստիպուած ենք
ըսել թէ՛ վերափոխման համար Շնորհա-
լիի յօրինած Բ. եւ Գ. օրերու կանոնները
սկսուած են գործածուիլ, մինչ նոյն հայ-
րապետին յօրինած միւս շարականները՝
ոչ: 1287ի տօնացոյցի աւանդութիւնը դեռ
պահուած կը գտնենք 1480ի օրինակուած
տօնացոյցին մէջ, որ է՝ վերափոխման
համար երեք կանոններ ու վարդավաթի
համար՝ մէկ. մինչ ասոր հակառակ 1338ի
տօնացոյցը, արդէն իսկ ունի երեք օրե-
րու կանոններ՝ թէ՛ վերափոխման եւ թէ՛
վարդավաթի:

Շատ անգամներ անդրադարձանք թիւ
97 շարահնոցի մասին, ու միշտ չեւտե-
ցինք թէ՛ հոն կը պակսին բացայայտ կեր-
պով Շնորհալիի դրած շարականներն ու
կանոնները: Արդ, այս շարահնոցն ալ
կ'աւանդէ մեզի վերափոխման համար
երեք օրերու կանոն, մինչ վարդավաթի
համար ունի լոկ մէկ կանոն: ԺԳ. դարու
թիւ 925 շարահնոցի գրիչը՝ վարդավաթի
երկրորդ եւ երրորդ օրերու կանոնները
օրինակած է յաւելուածին մէջ, նորամուտ
կանոններու շարքին, սակայն ոչ նոյնպէս
վերափոխման երկրորդ եւ երրորդ օրե-
րու կանոնները:

Արդ, այս ամէնէն կ'ուզենք եղբարկացնել

ՀԱՅԳՈՅՆ ՇԱՐԱԿՆՈՅ ԺԳ. ԴԱՐՈՒ

Մատենադարան Ս. Վազարու, Զեռ. ք. 97, քղ. 53ա

որ շատ հաւանաբար Շնորհալիէ առաջ՝
Վերափոխման աօնը արդէն իսկ ունէր ե-
րեք կանոններ: Ներսէս Շնորհալի կրնայ
հեղինակն ըլլալ Վարդավառի երկրորդ եւ
երրորդ օրերու կանոններուն, սակայն ոչ
Վերափոխման:

Տապանակի, Վարդավառի (Ա. օր),
Շարակաթի, Վերափոխման (Ա. օր) ու
Վարդապայ խաչի կանոնները, չարակնոյցի

այն հաղուադիւտ կանոններէն են՝ որ ա-
ռանց որեւէ փոփոխութեան, յաւելումի
կամ կրճատումի, հասած են մինչեւ մեր
օրերը. սակաւաթիւ են ձեռագիրները որ
Տապանակի կանոնին կ'աւելցնեն սլաքա-
կանոն մեծածառացի մը «Աստուածածին
սուրբ կոյս որ զԲանն անսերմն»՝ Վարդա-
վառի կանոնը զանազան խորագիրներով
կ'աւանդուի մեզի. այսպէս՝ 1346ի շա-

բարկնոցը կը դրէ «Կանոն փայլակերպութեան», ուրիշ մը «Կ. ալլակերպութեան», երբորդ մը «Կ. մեծի պայծառակերպութեան», սակայն ընդհանրացած խորագիրն է «Կ. Վարդավառի»:

Վերափոխման երեք կանոններու մէջ համեմատորէն նոր պէտք է մտած ըլլայ Ա. օրուան փաշտ «Անթառամ ծաղիկ» շարականը, որովհետեւ կը պակսի ոչ միայն թիւ 97 հնագոյն շարակնոցին մէջ, այլ նաեւ յետագայ դարու շատ մը ձեռագիրներ կը նշանակեն շարականին միայն առաջին բառը, նշան՝ որ հին ըլլալով հանդերձ, չի պատկանիր բուն կանոնին: ԺԲ.—ԺԵ. դարու բազմաթիւ ձեռագիրներ կը շարակնոցներու ետեւ յաւելուածին մէջ կ'աւելցնեն նոր երգ մը՝ «Անձինք փոխման սուրբ Աստուածածինն, ի Կիրակոս վարդապետէ ասացեալ. Արեւելք զերարփին եւ օթարան» (Ա.—Բ), ունի յաւելուած տուն մըն ալ «Կերտող բոլոր», որու սկզբնատառերը կը կազմեն Կիրակոս: ԺԶ. դարու շարակնոցները կամաց կամաց այս երգը կը ներմուծեն Վերափոխման կանոնին մէջ, ոմանք առաջին օրուան օրհնութեան եւ հարցին միջեւ (թիւ 2062, 1548, 1114 եւն.), ոմանք առաջին օրուան կանոնէն առաջ (թիւ 2060 եւն.), իսկ ուրիշներ՝ երկրորդ օրուան կանոնէն առաջ (թիւ 168, 390 եւն.):

Ս. Խաչի կանոնները կ'ընծայուին Է. դարու Սահակ կաթողիկոսի, ինչ որ ցոյց կու տայ կանոններու ծագումի հնութիւնը: Զեռագիրը շարակնոցներու մէջ Ս. Խաչի ութը կանոններու առաջինը «Ի վերայ վիմի հաւատոյ» եւն., իբր խորագիր ունի «Կանոն նաւակատեսց սրբոյ խաչին»։ յաջորդ կանոնը՝ որ Խաչվերացին է «Որ դանարատ բազուկս քո» եւն. ամենեւին չի յիշատակուիր իբր «Խաչվերացի կանոն», այլ «Կանոն երկրորդ աւուր սրբոյ խաչին», որով Ս. Խաչի համար նշանակուած կը գտնենք ութը օրուան կանոն: Բացառութիւն մըն է ԺԳ. դարու հնագոյն շարակնոցը, որ Խաչվերացի կանոնին համար չունի խորագիր. Խաչվերացի յաջորդ կանոնը կը կրէ «Կ.

երկրորդ աւուր», որով նաւակատիւրի կանոնէն դատ՝ Ս. Խաչի համար ունի եօթը օրուան կանոններ:

Բացի Խաչի սովորական կանոններէն, բազմաթիւ են նաեւ պարականոն շարականները, թիւով 26, որոնցմէ 24ը հրատարակած է Սահակ Վրդ. Ամատունի. անտիպ կը մնան միայն երկու շարականներ «Տոյս եւ ապաւէն ետուր» եւ «Երկըր պաղեմք նշանի աստուածընկալ սուրբ»։ Գրեթէ ամէն ձեռագիր շարակնոց ունի անկանոն շարական մը. առանց յատուկ օրէնքի մը՝ օրինակուած է Խաչի ութը օրուան կանոններուն մէջ: Խաչի ութը օրուան կանոններու մէջ համեմատաբար աւելի նոր է չորրորդ օրուան «Մըրութիւն սրբոց չնորհեցեր» շարականը, յօրինուած Թ. դարուն՝ Ստեփանոս Ապարանեցիէ, որ մուտք չէ գործած թիւ 97 հին շարակնոցին մէջ. իսկ թիւ 500 շարակնոցը շարականն օրինակած է վերջին օրուան կանոնէն ետք, դուցէ իբր յաւելուած մը:

Գիւտ Խաչի կանոնը՝ ունի զիտելի երկու կէտ: Զի զիտցուիլ թէ ով եղած է յօրինողը կանոնիս, որու օրհնութիւնը ունի ինը տուն, բաժնուած երեք մասերու. ԺԳ. դարու թիւ 97 շարակնոցին մէջ կը պակսին երկրորդ եւ երրորդ մասերը, ու մնացած է լոկ առաջին մասը «Հրաշալեկութիւն զօրեղ»։ Կանոնին տէր յերկնից շարականը «Ապաւինեցաք ի խաչ քո» ունի հինգ տուն, Ա.—Ե սկզբնատառերով, բազմաթիւ շարակնոցներ կ'աւելցնեն պարականոն տուներ. ոմանք՝ մէկ, ուրիշներ՝ երկու, աւելի ընդհանրացած է հինգ տունը Զ.—Ժ սկզբնատառերով. Սահակ Վրդ. Ամատունի հրատարակած է նաեւ յաջորդ տուները Ը.—Բ սկզբնատառերով (Ամտ. 34—137), որոնց մէջ տեսնելով նմանութիւններ Շնորհալիի միւս շարականներուն հետ, նոյն Ներսէս Շնորհալին կը համարի հեղինակը նաեւ այս պարականոն շարականին, ինչ որ տարակուսելի է, որովհետեւ ամենեւին չէ ընդհանրացած ձեռագիրներու մէջ:

ՍՈՒՐԲԵՐՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Ձեռագիր շարահյոցներու մէջ՝ երրորդ անգամն է որ կը հանդիպինք սուրբերու կանոններու, որոնք թիւով եօթն են, որոնց կը յաջորդեն սուրբերու շարականներ՝ թիւով շուրջ 20 հատ:

Եթէ համեմատութիւն մը կատարելու ըլլանք Ս. Ղազարի ԺԳ. դարու հին շարահյոցին եւ խմբագրուած շարահյոցներու միջեւ, պիտի տեսնենք թէ ի՞նչ կանոններ աւելցած են հին շարահյոցին վերայ:

Ձեռ. քիւ 97

- Կանոն սրբոց մարգարէից
- Կանոն Մեսրոպայ վարդապետին
- Կանոն Յակոբայ Մծբնայ Հյրպ.
- Շարական սրբոց հայրապետաց
- Շարական Յովհաննու Ոսկերեքանի
- Շարական Բարսղի Կեսարու Հյրպ.
- Շարական Վահանայ Գողթնացոյն
- Շարական Դաւթի Դունեցւոյն
- Շարական Կիրակոսի
- Շարական սրբոց Ոսկեանց
- Շարական սրբոց Ատոմեանց
- Շարական Վարդանանց
- Շարականը Ղեւոնդեանց

Խմբագրուած շարակնոցներ

- Կանոն սրբոց մարգարէից
- Այլ կանոն սրբոց մարգարէից
- Կանոն Մեսրոպայ վարդապետին
- Կանոն Յակոբայ Մծբնայ Հյրպ.
- Կանոն սրբոց Հրեշտակաց
- Կանոն սրբոց հայրապետաց
- Շարական Իգնատիոսի Հյրպ.
- Շարական Յովհաննու Ոսկերեքանի
- Շարական Բարսղի Կեսարու Հյրպ.
- Շարական Գրիգորի Աստուածաբանի
- Շարական Նիքիեմի Ասորոյ
- Շարական սրբոց Շատրապարտիսեանց
- Շարական Երկուց բերուցն
- Շարական Թէոդորոսի զօրավարին
- Շարականը Ստեփանոսի Ունեցւոյն
- Շարական սրբոց Սուքիասանց
- Շարական Վահանայ Գողթնացոյն

- Շարական Դաւթի Դունեցւոյն
- Շարականը Կիրակոսի
- Շարական սրբոց Ոսկեանց
- Շարական սրբոց Ատոմեանց
- Շարականը Վարդանանց
- Կանոն սրբոց Ղեւոնդեանց

Ս. Ղազարի թիւ 353 ձեռագիրը՝ առաջին շարահյոցն է որ ունի որոշ թուական մը, 1286. յաջորդաբար բոլոր ձեռագիրները պիտի հետեւին անոր աւանդած կանոններուն ու կարգին, պահելով անշուշտ իւրաքանչիւրը իր նկարագիրն ու տեղական աւանդութիւնը: Սակայն 1286ի շարահյոցը, մինչեւ մեր օրերը հասնիլը, ունեցած է նորանոր յաւելումներ, դըլխաւորաբար վերեւ յիշուած սուրբերու շարականներուն մէջ. այսպէս՝ կ'աւելանան շարականներ Նիկողայոսի, Տարաղոսեանց, Մինասի, Աբղէմսեհի, Խոտաճարակաց. հաղուապիւտ կերպով նաեւ «Շարական սրբոյն Կողմայի եւ Դամիանոսի. ԲԿ. Բժիշկ Հոգւոց եւ մարմնոց» (Ձեռ. թիւ 943), Սուքիասանց երրորդ յարական մը «Այսաւր տաւնէ եկեղեցի ուրախութեամբ» (թիւ 525) որոնք չէ տեսած Սահակ Վրդ. Ամատունի, եւ որով մնացած են անտիպ: Թիւ 925 շարահյոցը ունի «Շարական սրբոյն Գէորգեայ եւ Թէոդորոսի զաւրավարին. ճգնաւորք Աստուծոյ եւ Ժառանգորդք երկնից» արեւադարի ծանօթ շարականը: Կարգ մը ձեռագիրներ (թիւ 29, 1046 եւն), փոխանակ Յովհաննու Ոսկերեքանի, Գրիգոր Աստուածաբանի, Բարսղի, Նիկողայոսի շարականներուն, փոխ առած են կիրիկեան շարահյոցէն՝ նոյն սուրբերու ամբողջական կանոնները, որոնք յետագայ ձեռքբերէ կտրուած ու փճացած են, եւ որոնց մասին ամբողջական գաղափար մը պիտի չկարենայինք կազմել՝ եթէ մեզի հասած չլլային Կիրիկեան շարահյոցները: Ամբողջովին նոր է թիւ 525 շարահյոցի «Կանոն սրբոց աւետարանչացը» որ մնացած է անտիպ:

Անցնինք տեսնելու կանոնները աւելի մանրամասն կերպով:

Գրեթէ բոլոր ձեռագիր շարակնոցները, սկսած 1286ի շարակնոցէն, կ'աւանդեն մեզի երկու կանոն մարդարէից, որոնց պատկերը հետեւեալն է.

Ա. օրհ. Որ դաստուածային զօրութիւնդ.
Որ առաքեցեր նախնեցիս.

հ. Որ ընդ հողդէն բնութեան.

ն. Որ աւետաւոր քում դալստեան.

տ. Այսօր ժողովուրդդ որդ.

վկ. Այսօր ցնծայ զուարճացեալ.

Բ. հ. Որ յերկնային դինուորութեանցդ.

ն. Որ դժածկեալ խորհուրդ.

տ. Երգս առեալ մարդարէիցն.

վկ. Որ դառաւ զդոյն ընտրեալսն.

եզ. Ճառագայթ անճառ լուսոյն.

Ներկայիս՝ տպագիր շարակնոցին մէջ, կանոններէն առաջինը յատկացուած է Եղիսէ մարդարէի տօնին, ու երկրորդը Եւայի մարդարէի¹⁹. սակայն ձեռագիր շարակնոցները՝ ղոյգ կանոնները կ'օրինաւեն յաջորդաբար, առանց յատուկ խորակեն յաջորդաբար, առանց յատուկ խորագրերի: Ինչպէս կը տեսնուի, ղոյգ կանոնները չունին նոյն հնութիւնը. աւելի նախնական է առաջին կանոնի օրհնութիւնը՝ միացած երկրորդ կանոնին. կայ երկրորդ կանոնի հարցը իր սարքով: Այսպէս՝ Ս. Ղազարի հնագոյն երեք շարակնոցներուն մէջ, Թիւ 97, 500, 925, կը պահպի առաջին կանոնի հարցը իր սարքով. սակաւաթիւ ձեռագիրներ (Թիւ 341, 366, 1677) առաջին հարցը իր սարքով կը փոխադրեն երկրորդ կանոնէն վերջ, ինչ որ ցոյց կու տայ նորամուտ ըլլալը:

Մետրոպ լարդապետի կանոնը «Որք զարդարեցին տնօրինաբար» են., կոչուած է նաեւ «Կանոն Թարգմանչաց» ու կ'ընծայուի Վարդան լարդապետի: Կանոն միշտ նոյն հաստատուն ձեւով կը յայտնուի բոլոր ձեռագիրներու մէջ, րանցի երկու հին շարակնոցներէ, Թիւ 97 եւ 500, որոնք չունին կանոնի օրհնութիւնը:

Յակոբ Մժրնայ հայրապետի կանոնը, բազմաթիւ ձեռագիրներու մէջ փոխա-

դրուած է շարակնոցի սկիզբը զտնուած սուրբերու կանոններու շարքին: Կանոնս ունի բազմաթիւ պարականոն շարականներ, որոնցմէ անտիպ մնացած է միայն «Ով սուրբ Յակոբ անմարմնոց» շարականը: Կանոնս թէեւ միշտ նոյն ձեւով կը յայտնուի, սակայն տարբեր կազմ մը ունի ԺԳ. դարու Թիւ 97 շարակնոցին մէջ, այսինքն՝ տեք յերկնիցի համար ունի «Թաղաւոր Թաղաւորաց» պարականոն շարականը, իբր մանկունք՝ «Ամոլք հաւատոյ պարծանք» շարականը. կը պահպին «Հայրապետ սուրբ եւ անբիծ» եւ «Որ յանապատէ կոչեցար» շարականները:

Ամէնէն աւելի զանազանեալ ձեւով յայտնուող կանոնը՝ Հայրապետաց կանոնն է. 1286ի շարակնոցէն սկսած՝ բազմաթիւ ձեռագիրներ ունին կանոնիս ամբողջական պատկերը որ այսօր կը կիրարկուի Հայաստանեայց եկեղեցիէն ներս. այսինքն՝

օրհ. Այսօր սրբոց հայրապետացն.

Ժողովեալ սուրբ հայրապետքն.

հ. Որ էիր յառաջ քան.

ն. Աստուածային ճառագայթ որ.

տ. Հանդիսացեալք ընդ երկնայնոց.

վկ. Ով հրաշալի նախահարք.

եզ. Այսօր երկնայնոցն ընդ մեզ.

Հ. Գարբիէլ Աւետիքեանի համաձայն՝ կանոնս յօրինած է Մովսէս Խորենացի եւ կամ աւելի ուշ՝ Ներսէս Շնորհալի²⁰: Թիւ 97 հնագոյն շարակնոցին մէջ կը պահպին ամբողջ կանոնս, կայ միայն «Ով հրաշալի նախահարք», որ կը յաջորդէ Բարսեղ «Լուսապայծառ իմաստիւք» շարականին՝ առանց յատուկ խորագրերի: Նոյնպէս ԺԳ. դարու շարակնոց մը (Թիւ 1046), զանց ըրած է բովանդակ կանոնը, եւ օրինակած է միայն մաշու շարականը «Այսօր երկնայնոցն ընդ մեզ», որ կը կրէ «Շարական սրբոց հայրապետաց» խորագրերը:

19. Կարգաւորութիւն Հասրկ. աղօրից, անդ, էջ 881-887, 922-923:

20. ԱնեՅՏԻՔԵԱՆ Հ. Գ., անդ, էջ 568-575:

ԺԴ. դարու ուրիշ շարահնոց մը (թիւ 925), ունենալով հանդերձ ամբողջ կանոնը «Կանոն սրբոց հայրապետացն Գ. Ժողովոյն» խորագիրով, բաժնած է մաշնո շարահանը եւ օրինակած՝ յաջորդ էջերուն վրայ «Շարական սրբոց վարդապետաց» խորագիրով. ուրիշ ձեռագիր մը (թիւ 1900) կանոնէն դուրս ձգած է մանկունքն ու մաշնո շարահանները:

Հասկնալի է ձեռագրական տարբերակներու պատճառը. օրուան մաշնո շարահանին իմաստները ոչ մէկ յատկանշական բան կը պարունակէ՝ որ յարմարի ժողովի մասնակցող հայրապետներու. ընդհանուր իմաստներով ճոխ շարահան մը ըլլալով՝ շատ անգամ դատուած է բուն կանոնէն ու ստացած «Շարական սրբոց վարդապետաց» մակդիրը: Իսկ «Ուլ հրաշալի նախահարք» շարահանին կրած դանդաղ երեւոյթները՝ արդիւնք են դաւանաբանական հարցերու:

Դաւանաբանական խնդիրներով դրապողի մը անձանօթ չէ «Ուլ հրաշալի նախահարք» շարահանը եւ անոր հետ կապ ունեցող խնդիրները: Մեր կարծիքով՝ այս շարահանին ծագումը հին ժամանակներու կը բարձրանայ. «Կանոն հայրապետաց» դոյուլթենէն շատ առաջ՝ ան դրուած պէտք է ըլլայ, ու հաւանաբար արդիւնք է կրօնական ներքին պայքարներու: Մինչ տպագիր շարահնոցներէն ու մանր ունին միայն շարահանին հինգ տունները, ձեռագիր շարահնոցները, առանց բացառութեան, կը ներկայանան մեղի ութը տուններով, այսինքն՝ «Տեսի ես յայնմ... Աստանաւ անտանելի փուռ... Գեղեցիկ շառաւիղ յարմատոց...» երեք յաւելուած տուններով: Ներկայիս՝ մեղի ծանօթ հայկական ոչ մէկ մատենադարանի մէջ գոյութիւն ունի ԺԴ. դարէն առաջ գրուած շարահնոց մը, որպէսզի տեսնենք թէ ինչ ձեւով կը ներկայանայ հոն այս շարահանը, եւ ստուգենք թէ այդ յաւելուածական երեք տունները բնագրին մաս կը կազմէին՝ թէ յաջորդաբար աւելցուած են, եւ այս պարագային՝ ե՞րբ կրնան մըտած ըլլալ շարահնոցին մէջ:

Դարերու ընթացքին՝ դաւանաբանական վէճերու եւ խնդիրներու հետեւանքով, ներկայիս մեր ձեռքը հասած բազմաթիւ շարահնոցներու մէջ «Ուլ հրաշալի» շարահանը պարունակող էջը կտրուած հանուած է, երբեմն նոյն իսկ ամբողջ կանոնը կամ թերթը, կամ վերջին երեք տունները քերթուած են ու ջնջուած, երբեմն նոյն իսկ սրբագրուած. այսպէս 1337ին օրինակուած շարահնոցը սրբագրուած է «որք դումարեցան բանիւ տեսուն ի Քալկեդոն», մինչ հնագոյնն է «որք միանդամ ուրացան զՏէնն ի Քալկեդոնի»։ վերջին տան մէջ «նորոկաց դեւոյն եւ զաղանդ իւր պիղծ», մինչ հնագոյնն է «նորոկաց զԼեւոն եւ դտովմարն իւր պիղծ»:

Հաւանաբար ԺԳ.-ԺԴ. դարերուն ալ շարահանս իբր հակաքաղկեդոնական յօրինում՝ մերժուած էր որոշ դասակարգէ մը: Այս եղբայրացութեան կը յանդիմնէ քննելով հայկական բնիկ շարահնոցները՝ ուր խառնուած են կիլիկեան որոշ կանոններ: Այսպէս ԺԳ. դարու վերջին տասնեակին դրուած մաղաղաթեայ ընտիր շարահնոցը, որու ստացողն է «Յովհաննէս որ եւ նախ արքայ Հայոց Հեթում», ունի «Կանոն սրբոց հայրապետացն» առանց «Ուլ հրաշալի նախահարք» շարահանին, որու փոխարէն օրինակած է «Մանկունք եւթնեցունց սուրբ Ժողովոցն» ի Գրիգորէ կաթողիկոսէ. Հիման յառաքեալս Հաւր յայտնութեամբ», որու ըսկըքնատառերը կը կազմեն Հիքմեյ ի Գրիգորէ: Նոյն երեւոյթը կրկնուած է նաեւ ԺԴ. դարու շարահնոցի մը մէջ (թիւ 1487), իսկ թիւ 525 շարահնոցը, որ պարականոն շարահաններով ամէնէն ճոխ ձեռագիրն է, հայրապետաց կանոնի «Ուլ հրաշալի» շարահանէն վերջ օրինակած է նաեւ կիլիկեան շարահնոցէն «Հիման յառաքեալս» շարահանը:

«Ուլ հրաշալի նախահարք» շարահանին վերաւորութեան, րացի թիւ 97 շարահնոցէն, ձեռագիրները կը նշանակեն երդել «ի սուրբ Երրորդութենէն» շարահանը. շատ մը ձեռագիրներ, կ'աւելցնեն նաեւ «Աղբերացուցես ի մեղ» շարահանը:

ԺԴ. դարու շարահնոցը (թիւ 1900), որ կամաւոր կերպով դանց ըրած է օրինակել մաշու եւ «Ուլ հրաշալի» շարականները, «Ի սուրբ Երրորդութենէն» նշանակած է տէր յերկմից շարականէն վերջ:

Հետեւելով շարահնոցներու կարգին, Հայրապետաց կանոնին կը յաջորդեն դանաղան սուրբերու շարականներ, որոնց հեղինակները անստոյգ կը մնան: Վերեւ մեր դրած համեմատական ցանկէն կարելի է որոշ դադափար մը կազմել թէ որոնք այս շարականներէն հին են եւ որոնք համեմատաբար նոր: Իւրաքանչիւր սուրբի մէկ շարական յատկացուած է, բացի Ստեփանոս Ուլնցիէն, Կիրակոսէ եւ Վարդանանց սուրբերէն՝ որոնք ունին երկուական շարական: ԺԴ. դարու թիւ 925 հնարոյր շարահնոցը՝ Ստեփանոս Ուլնցիի զոյգ շարականներէն ունի միայն «Մարտիրոս եւ վկայ»: Կիրակոսի եւ Յուդիտայի շարականները միասին կը դռնենք բոլոր ձեռագիրներուն մէջ, բացի թիւ 97 շարահնոցէն, որ ունի միայն «Յարմատոյ բարեաց քաղցը». դանց ըրած է «Վարդապետին վառեալ» վարդ սկզբնատառերն ունեցող: Վարդանանց զոյգ շարականներէն միայն «Արիացեալք առ հաւառական» կը դռնենք թիւ 97 հին շարահնոցին մէջ, մինչ յետագայ դարու բոլոր ձեռագիրները միշտ պիտի աւելցնեն «Նորարարչ պատկաւոր» ներսէս Շնորհաւիկի յօրինած դեղեցիկ շարականը:

Սուրբերու շարականներու վերջինը Ղեւոնդեանց շարականն է, որ ունեցած է ամբողջական կանոն մը ներսէս Շնորհաւիկով. այսինքն

օրհ. Որ յառաջագոյն սահմանեցիր.

Օրհնեմք զքեզ շնորհատու.

հ. Որ անդադար փառաբանիս.

ն. Արեւդալն արդարութեան.

տ. Երկնային հրաւիրալօք.

վկ. Անճառելի բանդ Աստուած.

հր. Պայծառացան այսօր.

Երգեմք ձեզ երգս.

Ձեռագիր շարահնոցներու տուած նշաններէն կարելի է եզրակացնել թէ Ղեւոնդեանց կանոնը յօրինուելէն առաջ դրուած թիւն ունեցած են համաքարծի զոյգ շարականները: Առանց կանոնի՝ լոկ այս երկու շարականները կը դռնենք ոչ միայն թիւ 97 հին կարգաւորութեան պատկանող շարահնոցին մէջ, այլ յաջորդաբար ԺԴ. դարու ուրիշ երեք շարահնոցներու մէջ (թիւ 1487, 2044, 925), որոնք պահած են հին աւանդական շարականները ու չեն ճանչնար Ղեւոնդեանց ամբողջական կանոնը: 1325ի շարահնոցը, նախ օրինակած է զոյգ համաքարծիները, այսինքն թղ. 238ա «Շարականք սրբոց Ղեւոնդեանց. Պայծառացան... Երգեմք...», եւ ապա թղ. 239բ «Կանոն սրբոց Ղեւոնդեանց» առանց համաքարծիներուն: Դիտելի է նաեւ որ Ղեւոնդեանց կանոնը կը գրաւէ սուրբերու շարականներու վերջին տեղը, ու չէ օրինակուած սուրբերու շարականները կանխող կանոններուն մէջ: Այս երեւոյթը կը բացատրուի անով որ նախնական չբջանի մը մէջ Ղեւոնդեանք ալ ունեցած են լոկ շարական՝ առանց կանոնի, յետագային երբ Շնորհաւիկ յօրինած է կանոնը՝ դրաւած է նոյն տեղը, առանց փոխադրուելու սուրբերու կանոններուն մէջ:

ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԱՆ ԵՐԳԵՐ

Շարահնոցին մէջ իրենց յատուկ տեղը դրաւած են ժամասացութեան երգերը, որոնք կը յաջորդեն վերեւ յիշուած սուրբերու շարականներուն. ինչ ինչ շարահնոցներու մէջ օրինակուած են նաեւ Գառասնորդաց կանոններէն վերջ: Այս երգերու խումբը կը կազմեն՝ Նորաստեղծեալ, Արարչական բանին հրաման (Ա-Բ) վից ստորաբաժանումներով, ճաշու ժամու Օրհնեմք գեղ չայր (Ա-Բ), Նահապետին Արարեալու, եւ խաղաղական ժամու Նայեաց սիրով եւ Ի քէն հայցեմք երգերը, որոնք բոլորն ալ յօրինած է ներսէս Շնորհաւիկ:

Տեսանք արդէն թէ ինչպէս ԺԴ. դարէն

սկսեալ շարահնոցներէն ոմանք «Արար-
չական բանին հրաման» երգը՝ մաս առ
մաս օրինակած են աւագ շարաթի կանոն-
ներուն մէջ, ինչպէս «Նորաստեղծեալ»ը՝
Զատիկին:

Արեւադալի ծանօթ երգերը իրենց ըս-
կըզնական շրջանին մէջ յօրինուած են
առանց յորդորակ շարականներու, այս-
պէս կը դռնենք 1286ի շարահնոցէն սկը-
սեալ մինչեւ ԺԷ. դարու շարահնոցներու
մէջ: 1346ի, 1494ի, 1585ի շարահնոցներ
«Ճղնաւորք Աստուծոյ» երգին կու տան
յատուկ խորագիր մը «Գէորգեայ եւ որոց
նման են նմա զինուորք», ու վերեւ սուր-
բերու շարականներու մէջ տեսանք թէ այս
երգը՝ իբր Գէորգի եւ Թէոդորոսի շա-
րական՝ օրինակած է թիւ 925 շարակ-
նոցը:

Արեւադալի յորդորակ շարականներու
առաջին անգամ կը հանդիպինք ԺԶ. դա-
րու ձեռագիրներուն մէջ, այսինքն 1538ի,
1578ի, 1583ի եւայլն, ու երթալով աւելի
կ'ընդհանրանան՝ սակայն ոչ բոլոր ձե-
ռագիրներու մէջ: Յորդորակներու վեր-
ջինը «Ճանապարհ բարի... Ռուռն կե-
նաց...» զանազան ձեռագիրներու մէջ
ուրի իր յաւելուածը՝ որ երթալով աւելի
ճոխացած է ու ընդարձակուած: Այսպէս
1538ի շարահնոցը ԴՂ. եւ Ուր. օրերուն
համար կը նշանակէ համառօտ երգեր.
«ԴՂ. Առ քեզ աղերսիւ հայցեմք», «Ուր.
Ով քառաթեւեան»: 1594ի շարահնոցը՝
բացի ԴՂ. եւ Ուր. օրերէն, միւս օրերուն
ալ կը նշանակէ մէկական տուն երգ: Եւ
ճորդարար թիւ 2060 շարահնոցը՝ իւրա-
քանջիւր օրուան համար ունի երեք տուն,
իսկ Ուրբաթ օրուան՝ եօթը տուն. այս-
պէս կ'ունենանք.

Ձեռ. քիւ 265

ԲՂ. Գարրիէլ եւ Միքայէլ սուրբ.

ԴՂ. Անճառ խորհրդոցն.

ԴՂ. Ի քէն աղերսիւ հայցեմք.

ԵՂ. Ի Հոգւոյն սրբոյ ընտրեալք.

Ուր. Ով քառաթեւեան նշան.

Առաջնորդ կենաց մարդկան.

Ձեռ. քիւ 2060

ԲՂ. Իննեակ դասք.

Հոյք անմարմնականք.

Գարրիէլ եւ Միքայէլ.

ԴՂ. Անճառ խորհրդոցն.

Առաւօտ խաղաղարար.

Ի յանապատէ բարբառ.

ԴՂ. Սափոր ոսկեղէն.

Ի քէն աղերսիւ.

Տիրամայր Աստուածածին.

ԵՂ. Ի Հոգւոյն սրբոյ.

Աշակերտք Քրիստոսի.

Առաքեալք փրկչին.

Ուր. Անկեալ երկիր.

Ով քառաթեւեան.

Պատուական փայտ.

Պարծանք Պօղոսի.

Որ յաւաղակին.

Առաջնորդ կենաց.

Օրհնեցուք մեք միարան.

Յաջորդարար զանազան ձեռագիրներու
մէջ տարբեր կարգով, յաւելուածներով
կամ կրճատումներով կը յայտնուին այս
երգերը:

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Ընդհանրապէս ամէն շարահնոցի վեր-
ջին երեք կանոններն են «Կանոն համօրէն
ամենայն մարտիրոսաց», «Կանոն համօ-
րէն ամենայն ննջեցեղոց» եւ «Օրհնութե-
աներ յարութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի
Քրիստոսի»:

Երեք կանոններու ծագումը շատ հին
Ժամանակներու կը բարձրանայ. առաջին
երկուքը յօրինած է Պետրոս Գետադարձ՝
ԺԱ. դարուն, եւ երրորդը՝ Բ. դարուն
Ստեփանոս Սիւնեցի: Համեմատութեամբ
կանոններու ընդարձակութեան՝ շատ քիչ
տարբերակներու կը հանդիպինք ձեռա-
գիրներու մէջ: Մարտիրոսաց եւ Ննջեցե-
ղոց կանոններու պատկերները՝ ձեռագիր-
ներու մէջ կը համաձայնին իրարու, եւ որ
նոյն է ներկայիս մեր զօրծածածին հետ:

Դիտելի է, սակայն, որ զույգ կանոնները ունին բազմաթիվ պարականոն տէր յերկնիցներ, Մարտիրոսաց կանոնը՝ 4 հատ, Հանդստեան կանոնը՝ 20, որոնք բոլորն հրատարակուած են (Ամտ. 176-187), բացի «Գարրիէլ հրեշտակապետն փոյ հարկանէ» ԱԶ Տէր յերկնից Հանդստեան շարականէն: Յիշուած պարականոն շարականները, աւելի կամ նուազ չափով, կը թափառին շարակնոցներու մէջ, ու առանց յատուկ կանոնի մը՝ ցանուած են ձեռագիրներու մէջ: Կը հանդիպինք նաեւ ձեռագիր շարակնոցներու, որոնք զանց բրած են օրինակել ոչ-պարականոն տէր յերկնից շարականներ:

Թէ՛ Մարտիրոսաց եւ թէ՛ Հանդստեան կանոնները բաժնուած են ութը մասերու, ԱԶ-ԳԿ ձայներու համաձայն. իւրաքանչիւր ձայնի պատկանող կանոնը աւարտելուն՝ կը յաջորդեն նոյն ձայնի պատկանող մանկումբ, համաբարձի շարականները, Մարտիրոսաց կանոնին՝ նաեւ փաշտ շարականը: Մարտիրոսաց ԱԶ կանոնին մէջ զբեթէ բոլոր ձեռագիրները մանկումբ, համաբարձի ու փաշտ շարական՝ նոյն ձեւով ունին. այսինքն

մկ. Զինաւորն Քրիստոսի ի Հօրէ՝

Ըզճզնութիւն սրբոց քոց.

իբ. Սուրբ եւ Տէր զօրութեանց.

Լոյսդ որ յառաջ քան.

նշ. Պարծեացին սուրբն փառօք.

Յնծացեալ բերկրի Սիոն.

Դիտելի է որ յիշուած համաբարձի զույգ շարականները՝ ներկայիս կ'երկցուին կիրակաժառն իւր համաբարձի, զույգ նաեւ

հին առեւ. սակայն միշտ օրինակուած է Մարտիրոսաց ԱԶ կանոնին մէջ՝ իւր համաբարձի: Հնադոյն շարակնոցին մէջ (Թիւ 97), կը գտնենք միայն առաջին մասը «Սուրբ եւ Տէր», առանց յաջորդ երեք տուներուն «Լոյսդ որ յառաջ». իսկ ԱԶ միւս շարականները հետեւեալ կերպով բաժնուած է.

մկ. Ըզճզնութիւն սրբոց քոց.

իբ. Զինաւորն Քրիստոսի ի Հօրէ՝

նշ. Պարծեացին սուրբն փառօք.

Յնծացեալ բերկրի Սիոն.

կիր. Սուրբ եւ Տէր զօրութեանց:

Թիւ 97 շարակնոցն վերջ, առաջին անգամ 1582ի շարակնոցն է որ «Սուրբ եւ Տէր զօրութեանց» շարականին համար նշանակած է «կիրակամար», ու այնուհետեւ աւելի սոքա կը կրկնուի խորագիրս: Պարականոն շարականներու մէջ ունինք յատուկ շարական մը կիրակնամուտին համար «Անսկիրքն Աստուած համապայծառ» (Ամտ. 171) որ անգործածելի դարձած է:

Այսպէս կ'աւարտի մեր քննութիւնը՝ Շարակնոցին պարունակած կանոններու մասին: Թէեւ ջանացինք ձեռագիրներու տուած լոյսին տակ կատարել համադրութիւն մը, սակայն՝ դեռ կը մնան շատ մը լուսարանելիք կէտեր, որոնք պիտի պարզուին, եթէ ժամանակի ընթացքին յայտնուին հին խումբի պատկանող ձեռագիր Շարակնոցներ եւ յարակից նորանոր պրերիւններ:

Հ. ՍԱՀԱՍԿ ԶԵՄՃԵՄԵԱՆ